

الگوی کاربردی توسعه توانمندسازی زنان جامعه ایرانی: یک پژوهش ترکیبی

فهیمة کشاورزی^{۱*}، بابک شمشیری^۲

چکیده

هدف از این پژوهش ترکیبی اکتشافی متوالی از نوع طبقه‌بندی، تدوین الگوی کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران است. در این زمینه، هدف کیفی پژوهش کشف چارچوب مؤلفه‌های کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته و هدف کمی پژوهش اعتباریابی چارچوب تدوین شده، سنجش میزان سودمندی و قابلیت تحقق آن است. روش پژوهش در بخش کیفی مطالعه موردی و مشارکت کنندگان بالقوه این پژوهش شامل متخصصان و اعضای هیئت علمی و همچنین زنان نمونه استان فارس بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و معیار اشباع نظری ۱۵ نفر از متخصصان و ۱۰ نفر از زنان نمونه و ۵ نفر از زنان نمونه شهر، که تصدی مدیریتی داشتند، انتخاب شدند. روش جمع‌آوری داده‌های کیفی مصاحبه عمیق و مطالعه اسناد مرتبط با موضوع پژوهش بود. برای تدوین الگوی کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران از روش تحلیل شبکه مضامین استفاده شد. براساس یافته‌های بخش کیفی پژوهش، الگوی توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران در قالب پنج مضمون سازمان‌دهنده دانش شخصی، دانش محیطی، نگرش شخصی، نگرش محیطی، مهارت شخصی و مهارت محیطی و ۵۷ مضمون پایه کاوش شد. براساس یافته‌های بخش اول پژوهش، مقیاسی برای استفاده در بخش کمی طراحی شد. در بخش کمی، با استفاده از روش توصیفی-پیمایشی اعتبار چارچوب سنجیده شد. جامعه آماری شامل اعضای هیئت علمی متخصص در رشته‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی، جامعه‌شناسی و حقوق بودند که با استفاده از رویکرد نمونه‌گیری هدفمند و روش آگاهی‌دهندگان کلیدی ۲۰ نفر انتخاب و مقیاس ذکر شده بین آنان توزیع شد. با استفاده از نرم‌افزارهای لیزرل ۸/۸ و Spss ۲۱ و روش تحلیل عاملی تأییدی اعتباریابی چارچوب سنجیده شد. نتایج نشان داد که الگوی تدوین شده اعتبار لازم را دارد و سودمند و قابل اجراست.

کلیدواژگان

ایران، توانمندسازی، توسعه، جامعه، زنان، شایستگی.

۱. استادیار گروه مدیریت و برنامه ریزی آموزشی دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول)

fkeshavarzi@shirazu.ac.ir
babakshamshiri@yahoo.com

۲. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شیراز
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۲/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۶

مقدمه و طرح مسئله

خانواده، به مثابه واحدهای تشکیل دهنده جامعه، تا هنگامی که سالم و کارآمد باشد، سلامتی و سعادت جامعه را به همراه دارد و اگر دچار ضعف و سستی شود، پیکره جامعه دچار بی نظمی و هرج و مرج می شود و ارزش های انسانی یکی بعد از دیگری در سراسیمی سقوط قرار می گیرد. بنابراین، لازمه جامعه ای سالم و پویا وجود خانواده های سالم است و آنچه درون خانواده اهمیت بسزایی دارد جایگاه و نقش زن است. آیات متعددی درباره نقش و جایگاه زن (زن) در قرآن و احادیث ذکر شده که توجه بدان ها موجب پی بردن به نقش مهم زنان است؛ مثلاً می توان به سوره احزاب (آیات ۳۳ و ۳۴ و ۵۳)؛ بحار/الانوار، ج ۱۰۰: ۲۵۰ و ج ۱۰۳: ۲۵۱؛ الکافی، ج ۵: ۵۳۵؛ وسائل/الشیعه، ج ۲۰: ۲۳۵؛ کنز/العمال، ج ۱۶: ۳۷۱ اشاره کرد [۱؛ ۴؛ ۱۱؛ ۱۵؛ ۱۶]. بنابراین، فهم واقعی نقش تربیتی زن نه تنها با دانش روان شناسی، بلکه با تعمیق، پالایش و برهم افزایی این یافته های تحقیقاتی با منابع (قرآن و روایات)، محکمت و مقاصد دین میسر است. زن از منظر قرآن عضوی مؤثر در خانواده و اجتماع است و اسلام جامع ترین و کامل ترین نگرش را به زن دارد. به عبارتی زن می تواند هم نقش تربیتی در خانواده را به خوبی ایفا کند و هم در اجتماع به فعالیت های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بپردازد. همچنین زنان نقش بسیار مهمی در جنبش ها، نهضت ها و انقلاب ها داشته اند. تجربه های مختلف حاکی از این نکته جالب توجه است که زنان از همان توانایی هایی برخوردارند که در مردان وجود دارد و زمانی که فرصت هایی برابر با مردان در اختیار آنان قرار گیرد، می توانند به طور مطلوبی به رقابت با مردان بپردازند [۲۸]. بنابراین، به توانمندسازی نیاز است، زیرا توانمندسازی فرایند قدرت بخشیدن به افراد است تا حس اعتماد به نفس آنان قوت یابد و احساس ارزشمند بودن، توان تصمیم گیری و استفاده از فرصت ها و پاسخگویی مناسب با محیط فراهم شود. در واقع، با توانمندسازی فرایند سازماندهی فرد شکل می گیرد. در این بین، اعتماد به نفس افزایش می یابد و توانایی انتخاب مستقل، کنترل بر محیط و حتی تغییر رفتار از سوی وی تحقق می یابد. توانمندسازی زنان در کشورهای جهان سوم نابرابری جنسیتی را کاهش می دهد و اوضاع اجتماعی آنان را بهبود می بخشد [۳۲]. تعاریف بسیاری از توانمندسازی زنان صورت گرفته است؛ مثلاً مالهاترا^۱ (۲۰۰۹) توانمندسازی زنان را «توانایی زنان برای انتخاب گزینه های استراتژیک زندگی» تعریف کرده [۳۶] یا «کنترل تصمیم گیری» [۲۹؛ ۳۳]؛ «توانایی برای تنظیم گزینه های استراتژیک و کنترل منابع مورد نیاز برای دستیابی به نتایج مطلوب» [۲۰؛ ۳۷] و «داشتن قدرت برای دستیابی به نتایج مطلوب» [۳۰؛ ۳۵؛ ۳۹] را می توان از تعاریف توانمندسازی در نظر گرفت. هندی^۲ و کاسم^۳ (۲۰۰۴) نیز

1. Malhotra
2. Handy
3. Kassam

توانمندسازی را اصطلاحی می‌دانند که ارتباطی تنگاتنگی با بهبود مستمر، ارتقای صلاحیت، تغییر در رفتار و بهبود عملکرد زنان نشان می‌دهد [۳۱].

بر این اساس، توانمندی در زنان عبارت است از توانایی زنان برای ایجاد انتخاب‌هایی استراتژیک در زندگی که در این زمینه توانایی آن‌ها پیش از این نادیده گرفته شده بود [۳۲]. چنین چیزی شامل تقویت وضعیت زنان از طریق سوادآموزی، آموزش و ارتقای آگاهی است. هدف نهایی برابری جنسیتی، نبود تبعیض بر پایه جنسیت است و بدین منظور توانمندسازی زنان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است [۲۱]. کومار^۱ (۲۰۰۵) نیز معتقد است در بحث توانمندسازی زنان، تغییر شدید، پویا و دموکراتیک در برداشت از زنان و انتظار از آنان در جامعه را باید پیش‌فرض قرار داد [۳۴]. مهرا^۲ (۲۰۰۷) نیز معتقد است توانمندسازی را باید براساس شرایط و بافت خاص بررسی کرد. به اعتقاد وی، تعریف توانمندسازی باید گسترش‌گرفته‌هایی برای زنان و افزایش توانایی آن‌ها برای اجرا و اعمال گزینه‌ها باشد. بنابراین، توجه به توانایی زنان برای ایجاد انتخاب‌هایی استراتژیک در زندگی، که در این زمینه توانایی آن‌ها پیش از این نادیده گرفته شده بود، ضرورتی انکارناپذیر است [۳۸]. فیتزمن (۲۰۰۸) در مطالعات خود به پنج سطح برای مدل ارزشیابی توانمندسازی دست یافته است که شامل ابعاد آموزش، تسهیل‌گری، حمایت، آشکارسازی آزادسازی است [۶]. شکوری و همکاران (۱۳۸۶) نیز مفهوم توانمندسازی را براساس چهار بعد اقتصادی (کسب یا افزایش درآمد، توانایی بازپرداخت وام، قدرت پس‌انداز کردن)، اجتماعی (تغییر نگرش نسبت به نقش زنان، در مشارکت امور اجتماعی، جمع‌گرایی و تمایل به حضور در فضای عمومی)، سیاسی (افزایش مشارکت سیاسی، مبارزه برای کسب حقوق برابر، حذف تبعیض علیه زنان) و روانی (افزایش عزت نفس، استقلال فکری، احساس قدرت، افزایش خودآثربخشی) در نظر گرفته‌اند [۷]. نوابخش و همکاران (۱۳۹۳) نیز مدل پارادایمی در زمینه توانمندی اقتصادی زنان ارائه کرده‌اند که پدیده مرکزی این مدل توانمندسازی اقتصادی است و سه عامل اصلی به‌منزله محتوای اصلی برنامه‌های توانمندسازی شامل میزان تسلط بر مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، دسترسی به فرصت‌های شغلی متناسب با مهارت‌های فنی و حرفه‌ای فرد و میزان دسترسی به منابع مالی و اعتباری مورد توجه قرار گرفته است [۱۷]. براساس جست‌وجوی صورت‌گرفته در ارتباط با موضوع پژوهش، محققان بسیاری براساس چشم‌انداز مورد نظرشان به بحث و بررسی پیرامون توانمندسازی زنان و زنان در جامعه پرداخته‌اند؛ مثلاً سووانا^۳ (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان توانمندسازی زنان اندونزی به‌وسیله ساخت سواد رسانه‌های دیجیتالی به این نتیجه دست یافتند که زنان اندونزی به کسب مهارت‌های سواد رسانه‌های دیجیتال برای استفاده مؤثر از اینترنت و افزایش کیفیت زندگی خود

---

1. Kumar
2. Mehra
3. Suwana

نیاز دارند. در این زمینه، توانمندسازی زنان به معنای کسب مهارت‌های استفاده از رسانه‌های دیجیتال برای دسترسی، جست‌وجو، تجزیه و تحلیل، دریافت بازخورد، به اشتراک گذاری، حتی خلق کردن (ایجاد پیام) است [۴۴]. همچنین شیتار^۱ (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان تجزیه و تحلیل وضعیت توانمندی زنان در هند و مسائل و چالش‌های آن به این نتیجه دست یافتند که دسترسی به آموزش، اشتغال و تغییر در ساختار اجتماعی تنها عوامل توانمند در توانمندسازی زنان است [۴۲]. ساندستروم، پکستون، وانگ و لیندبرگ^۲ (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان توانمندسازی سیاسی زنان به این نتیجه دست یافتند که آزادی‌های مدنی زنان، مشارکت جامعه مدنی و مشارکت سیاسی سه بعد توانمندسازی سیاسی زنان است [۴۵]. به پژوه (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان نقش‌های زن به این نتیجه دست یافتند که وظیفه مهم فرزندپروری و تعلیم و تربیت فرزندان برعهده والدین، به‌ویژه زن، نهاده شده است و والدین مسئول‌اند که کودک دیروز، نوجوان امروز و جوان فردا را برای ورود به دنیای واقعی آماده کنند [۲]. کرمانی و همکاران (۱۳۹۲) نیز در پژوهشی با عنوان عوامل مؤثر بر توانمندی زنان سرپرست خانوار به این نتیجه دست یافتند که از عوامل مؤثر در توانمندسازی زنان انگیزه پیشرفت، برخورداری از مهارت‌های فنی، اشتغال، درآمدزایی و درنهایت سلامت جسمی است [۱۲]. همچنین فلاح حقیقی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان میکروکارآفرینی و توانمندسازی زنان روستایی به چالش‌های مختلفی مانند عدم دسترسی به منابع مالی و اعتبارات، سرمایه انسانی پایین، مشکلات اجتماعی مانند تبعیض جنسیتی، جامعه مردسالاری، وظایف خانوادگی زن، عدم دسترسی به اطلاعات و فقدان دانش بازار دست یافتند [۸]. با توجه به اینکه توانمندسازی حلقه اتصال زن و توسعه فرایندهاست، به عبارتی توانمندسازی کلیدی‌ترین شاخص اندازه‌گیری وضعیت زندگی زنان است و بیشتر زنان و به‌ویژه زنان سرپرست خانوار، که با بسیاری از مسائل و مشکلات پیچیده در دنیای امروز مواجه‌اند، بدان نیازمندند [۳]. در این زمینه، زنان جامعه ایرانی نیز نیازمند کسب دانش، بینش و توانمندی‌هایی هستند تا بتوانند در ابتدا موفقیت خود و خانواده خود و در سطحی گسترده‌تر موفقیت جامعه ایرانی را در ابعاد مختلف محقق کنند. تحقق چنین مهمی تحقق جامعه‌ای توسعه‌یافته و ایدئال را در ابعاد مختلف میسر می‌کند. براساس آنچه تاکنون ذکر شد، ممکن است سؤالاتی پیش آید از جمله اینکه هر یک از زنان چه نقش‌هایی را برای خود قائل‌اند؟ و جامعه از زنان چه انتظاراتی دارد؟ به‌طور کلی، یک زن چه نقش‌هایی دارد یا چه وظایفی دارد؟ به عبارتی، یک زن شایسته چه نقش‌هایی باید ایفا کند؟ و سؤالاتی از این قبیل. درواقع، در جامعه ایران راجع به توانمندسازی زنان توجه کافی مبذول نشده و اساساً تحقیق جامعی پیرامون معیارها و مؤلفه‌های توانمندسازی زنان ایرانی صورت

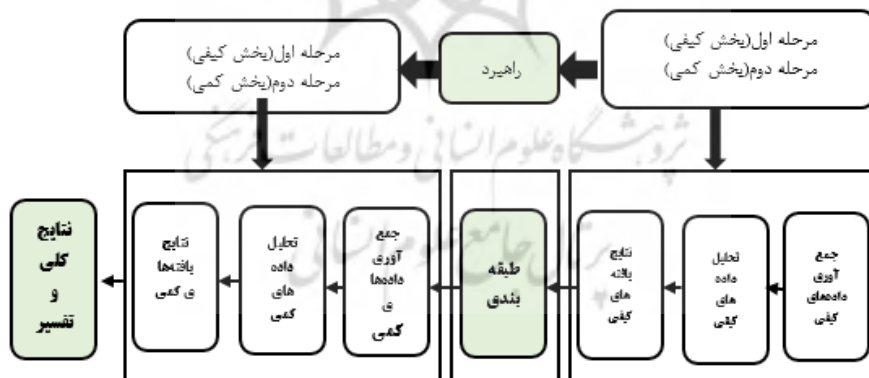
1. Shettar

2. Sundström, Paxton, Wang & Lindberg

نگرفته است. همچنین اطلاعات پراکنده و اندکی درباره عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان ایرانی وجود دارد؛ درحالی که توجه به نقش محوری زنان در جامعه و داشتن الگویی مشخص، که نمود بارزی از توانمندسازی زنان جامعه ایرانی باشد، می تواند نقش مهمی در موفقیت زنان و ایجاد انگیزه پیشرفت آنان داشته باشد. با درک اهمیت این مسئله، پژوهش حاضر درصدد ارائه الگویی کاربردی در جهت توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران است.

روش شناسی

با توجه به ماهیت موضوع پژوهش، طرح استفاده شده طرح ترکیبی اکتشافی متوالی^۱ از نوع طبقه بندی بود [۱۰؛ ۲۴]. بر این اساس، ابتدا داده های کیفی گردآوری و تحلیل شدند و چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران کشف شد. سپس، در مرحله دوم، داده های کمی گردآوری و تحلیل شد و مدل طراحی شده به اجرا گذاشته شد. در نهایت، هر دو تحلیل کیفی و کمی یکجا مورد تفسیر قرار گرفت [۲۵]. در این زمینه، در ابتدا به گردآوری و تحلیل داده های کیفی و سپس بر مبنای نتایج کیفی به دست آمده به تحلیل و گردآوری داده های کمی پرداخته شد. در ادامه، از نتایج بخش کمی برای تبیین بهتر یافته های کیفی استفاده شد. شایان ذکر است که برای استفاده از یافته های کیفی، در بخش راهبرد با توجه به طبقه بندی صورت گرفته در بخش کمی از آن برای گردآوری داده های کمی استفاده شد (نمودار ۱). در ادامه، به بررسی هریک از بخش های این طرح پژوهشی پرداخته می شود.

نمودار ۱. فرایند تحقیق ترکیبی اکتشافی متوالی- مدل طبقه بندی [۲۵]

انتخاب مشارکت‌کنندگان با استفاده از رویکرد هدفمند و با روش نمونه‌گیری صاحب‌نظران کلیدی^۱ و استفاده از اشباع نظری داده‌ها^۲ برای تعیین تعداد مشارکت‌کنندگان انجام شد. بر این اساس، با ۱۵ نفر از متخصصان و اعضای هیئت‌علمی با بیش از ۱۰ سال سابقه کار در رشته‌های مختلف تعلیم و تربیت (علوم تربیتی)، جامعه‌شناسی، حقوق و روان‌شناسی مصاحبه شد. اعضای هیئت‌علمی متخصص با درجات بالایی از سوابق تجربی و تحصیلی از دانشکده‌های مختلف در دانشگاه شیراز بودند. همچنین با ۵ نفر از زنان شاخص و برجسته و صاحب تجربه و دانش در امور زنان شهر، همچون مدیرکل دفتر امور بانوان و خانواده استانداری فارس، مشاور امور بانوان آموزش و پرورش استان فارس، مدیرکل کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استان فارس، مشاور و نماینده زنان در دانشگاه شیراز، نماینده زنان ریاست‌جمهوری، مصاحبه به عمل آمد. جهت تکمیل و غنای کار و همچنین در نظر گرفتن کلیه جوانب در این پژوهش با ۱۰ نفر از زنان نمونه، که از سوی بنیاد بین‌المللی زن معرفی شده بودند، نیز مصاحبه عمیق به عمل آمد. در واقع، انتخاب افراد از یک سو بر اساس میزان تجارب آن‌ها در زمینه موضوع پژوهش، که به نوعی با موضوع پژوهش آشنا بودند و در این زمینه تجارب ارزشمندی داشتند، و از سوی دیگر زنان نمونه و برجسته در جامعه نیز بودند، صورت گرفت. ابزار استفاده‌شده مصاحبه عمیق نیمه‌ساختمند با صاحب‌نظران کلیدی بود. جهت اعتباریابی داده‌های پژوهش از معیارهای تأییدپذیری و قابل قبول بودن^۳ با استفاده از روش‌های همسوسازی (مطابقت مصاحبه‌ها و مبانی نظری و پژوهشی) و خودبازبینی محقق طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها استفاده شد. به‌علاوه برای سنجش پایایی چارچوب به‌دست‌آمده از معیار قابل اعتماد بودن^۴ استفاده شد [۲۴]. شایان ذکر است که برای تعیین قابل اعتماد بودن این چارچوب از روش هدایت دقیق جریان مصاحبه و ناظر برای ارزیابی و اجرای برنامه مصاحبه و همچنین به‌عنوان داور بیرونی استفاده شد.

داده‌های به‌دست‌آمده از بخش کیفی با به‌کارگیری نرم‌افزار Nvivo نسخه ۱۰، که نرم‌افزاری برای تحلیل داده‌های کیفی است، و با استفاده از روش تحلیل مضمون و تشکیل شبکه مضمین بررسی و تحلیل شد. شایان ذکر است، با استفاده از روش تحلیل مضمون و تشکیل شبکه مضمین بعد از احصای مضمین پایه^۵، سازمان‌دهنده^۶ و فراگیر^۷ مربوط به تدوین الگویی کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان (زنان) شایسته در جامعه ایران، چارچوب اولیه تدوین شد. در این

-
1. key experts
  2. theoretical saturation of data
  3. credibility
  4. dependability
  5. basic
  6. organizer
  7. inclusive

پژوهش، برای تحلیل مضمون از روش براون و کلارک (۲۰۰۶) و آتراید-استیرلینگ^۱ (۲۰۰۱)، که فرایند گام به گام و جامعی جهت تحلیل مضمون عرضه کرده‌اند، استفاده شده است که برای این منظور ابتدا کدهای اولیه استخراج شد و از ترکیب و تلفیق این کدها مضامین پایه حاصل شد. سپس مضامین پایه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و براساس اصل تشابه و تفاوت دسته‌بندی شدند و مضامین سازمان‌دهنده به دست آمد و همه این مضامین سازمان‌دهنده نیز زیرمجموعه مضمونی کلی‌تر به نام مضمون فراگیر قرار گرفتند [۲۲؛ ۲۳].

پرسش بخش کیفی

چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران چیست؟

پرسش‌های بخش کمی

۱. چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران به چه میزان از اعتبار و پایایی برخوردار است؟
۲. چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران به چه میزان از سودمندی برخوردار است؟
۳. چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران به چه میزان از قابلیت اجرا برخوردار است؟

یافته‌های پژوهش

بر اساس الگوی آتراید-استیرلینگ (۲۰۰۱)، در این مرحله محقق باید با مطالعه و مرور مکرر داده‌ها با عمق و غنای محتوایی آن‌ها کاملاً آشنا شود. تحقق این امر مستلزم مرور مکرر داده‌ها به صورت فعالانه است. بنابراین، در این مرحله از پژوهش، محقق با مطالعه داده‌ها و تهیه فهرستی اولیه از ایده‌های موجود در داده‌ها با متن آشنا شده و در گام بعدی به کدگذاری اولیه اقدام کرده است [۲۲]. بر این اساس، با مطالعه عمیق متن مصاحبه‌ها تلاش شد قسمت‌های کلیدی و مهم مرتبط با موضوع پژوهش استخراج شود. جدول ۱ نمونه‌ای از کدهای معنا دار مستخرج از مصاحبه با مدیران و متخصصان و زنان نمونه پیرامون مؤلفه‌های توانمندسازی زنان است.

جدول ۱. نمونه‌ای از کدهای معنادار مستخرج از مصاحبه با مدیران و متخصصان و زنان نمونه درباره مؤلفه‌های توانمندسازی زنان

ردیف	کد معنادار	شاهد	مشارکت‌کننده
۱	تأمین مالی خانواده، تربیت فرزند، همسرمداری، رسیدگی به امورات خانه	با توجه به اینکه اولین وظیفه زن در هر مقامی تربیت فرزند، همسرمداری و رسیدگی به امورات خانه است، باید زندگی خانواده از نظر مالی در حد متوسط به طوری تأمین باشد که زن بدون دغدغه‌های کمبود مالی بتواند با آرامش خاطر به امورات زندگی خود همچون تربیت فرزند، همسرمداری و خانه‌داری به نحو احسن رسیدگی کند، زیرا اساس و زیربنا و شالوده هر جامعه به فرزندان آن جامعه وابسته است. اگر زنی بتواند فرزندش را خوب تحویل جامعه بدهد، امنیت آن جامعه از هر لحاظ تأمین می‌شود.	کد ۱
۲	تأمین مالی، نداشتن مشکلات مالی	به نظر من، در زندگی مسئله مالی خیلی مهم است. اینکه هر کسی بتواند مشکلات مالی‌اش را به یک وسیله‌ای حل کند.	کد ۱۲
۳	خلاقیت زنان، درآمدزایی زنان	زنان خانواده‌های بدسرپرست سعی کنند خلاقیت داشته باشند و از توانمندی‌های خودشان درآمدزایی کنند.	کد ۱۲
۴	توانمندی روانی، توانمندی اجتماعی، توانمندی اخلاقی، توانمندی عاطفی، توانمندی جسمانی	زن ابتدا در وجهه انسانی باید بتواند خودش را اول از همه توانمند کند. در حیطه‌های روانی، اجتماعی، اخلاقی، عاطفی، جسمانی شکوفا کند و از طرف دیگر خانواده را به‌عنوان یک موجود زنده حفظ کند.	کد ۱۵
۵	آگاهی به حقوق خویش، به رسمیت شناختن نقش زن در جامعه	من زنی را توانمند می‌دانم که به حقوق و تکالیف خود آگاهی داشته باشد. زنی در جامعه موفق است که هم خودش به آگاهی رسیده باشد و هم اطرافیان‌ش او را به رسمیت بشناسند.	کد ۱۸
۶	توانمندی اقتصادی، استقلال مالی	یکی از این نوع توانمندی‌هایی که زنان و جامعه باید به دست آورند، توانمندی اقتصادی است؛ خیلی از زنان جامعه با وجود تحصیلات وارد بازار کار نشدند و از نظر مالی استقلال ندارند. درواقع، اگر برنامه‌ای باشد که بهشان استقلال مالی بدهد، بهتر می‌توانند تصمیم بگیرند و برای زندگی خانوادگی‌شان مؤثر واقع شوند.	کد ۱۷
۷	استقلال فکری، استقلال اقتصادی	به‌طبع وقتی زن وارد اجتماع شد، استقلال فکری، اقتصادی و اجتماعی پیدا کرد و حرفه یاد گرفت، دیگر بحث توانمندسازی سیاسی مطرح می‌شود که بتوانند مشارکت سیاسی داشته باشند.	کد ۱۷

الگوی کاربردی توسعه توانمندسازی زنان... ۴۷۱

	این موضوع در سال‌های نزدیک بهتر شده، اما هنوز جایگاه واقعی را پیدا نکرده و باید توجه کرد که منافاتی بین زن بودن و فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی زنان وجود ندارد. این‌ها مجموعه‌ای از توانمندسازی زنان است که از استقلال فکری شروع می‌شود تا توانمندسازی سیاسی.	استقلال اجتماعی، توانمندسازی سیاسی، مشارکت سیاسی
۱۶ کد	خانم توانمند خانمی است که بتواند آن آیکون‌هایی را تقویت کند که از فطرت انسانی به کمال برسد و توجه به همسررداری و تربیت فرزند دو نکته مهم و اساسی است که خانم‌ها باید به آن توجه کنند.	۸ همسررداری، تربیت فرزند
۳ کد	اعتماد به نفس زن نقش کلیدی در رشد جسمی و روحی فرزند دارد و باید در بحران‌های جسمی یا جنسی بتواند درست مدیریت کند. استفاده از تجربیات در خانواده، توجه به کرامت و عزت نفس انسان در تربیت با روش تحقیر و تنبیه جواب نمی‌دهد.	۹ اعتماد به نفس زن، مدیریت بحران، استفاده از تجارب بزرگان، کرامت و عزت نفس
۴ کد	ساخت یک زندگی عادی و واقع‌گراانه برای فرزند خود، شناخت دنیای جدید با در نظر گرفتن احتمالات، هماهنگی و نوازش بیشتر، عشق زن به فرزند.	۱۰ ساختن زندگی برای فرزندان، عشق ورزیدن به خانواده، شناخت دنیای جدید
۵ کد	از خودگذشتگی، فداکاری، گذشت و صبوری در تمام زندگی؛ البته با منطقی بودن شرایط.	۱۱ از خودگذشتگی، فداکاری، گذشت و صبوری
۶ کد	افزایش عزت نفس در اجرای توانمندسازی واقعی مؤثر است. در فرهنگ و اقشار، ترک عادت‌های کهنه و قدیمی روش مناسبی است تا بتوانیم به کمک آن و براساس یک سیستم ارزشی مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی و انسانی بین زن و فرزند نیرومندی ایجاد کنیم.	۱۲ افزایش عزت نفس، ترک عادت‌های کهنه و قدیمی، ارزش‌های اخلاقی و انسانی
۵ کد	اگر زنی در خانواده احساس امنیت و آرامش کند، قطعاً بهتر می‌تواند فرزندش را به مرحله رشد و پیشرفت برساند. به عبارتی این آرامش و امنیت محصول همسری دلسوز و فداکار است و از خودگذشتگی و فداکاری یک زن. به نظر من باید برای موفقیت از خیلی چیزهایی که در اطرافمان است چشم‌پوشانیم و خود را بیشتر به خانواده متعلق بدانیم، زیرا زنی که بتواند خانواده‌اش را به رشد و تکامل برساند، آن زن موفق است.	۱۳ احساس امنیت و آرامش، رشد و پیشرفت فرزندان، وجود همسری دلسوز و فداکار، کمک به رشد و تکامل خانواده

توانمندی	بنابراین توانمندی‌ها بخشی توانمندی فرزندپروری، بخشی اقتصادی و حرفه‌ای و بخشی توانمندی‌های مدیریتی از جمله مدیریت مالی است. در گذشته، در تقسیم‌بندی که فارابی، این مسکویه و ابن‌سینا دارند، حکمت عملی را به سه دسته تقسیم می‌کنند: اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن یعنی امور اجتماعی	۲۱ کد
توانمندی	شهری و زندگی، حکومتی و مسائل شهرداری و نقش‌های این‌شکلی. یک بخشی تدبیر منزل است که بیشتر برعهده خانم‌هاست و هنوز هم در حد زیادی این مسئله صدق می‌کند. یعنی به نوعی نقش مدیریت زنان را نشان می‌دهد.	
دوست شدن با فرزندان، توان جذب فرزندان، برقراری رابطه با همسر و فرزندان	یک زن موفق کسی است که با بچه‌هایش دوست باشد و توان جذب و برقراری ارتباط با بچه‌هایش و همسرش به شکل مثبت را داشته باشد. زنان باید به گونه‌ای با بچه‌هایشان رفتار کنند که آن‌ها فکر نکنند تفاوت نسلی دارند و تصور زن این نباشد که من درکشان نمی‌کنم، چون هم سن و سالشان نیستم.	۱۸ کد

در این بخش از پژوهش، فهرست طولانی از کدهای مختلف به دست آمده است و باید این کدها در قالب مضامین مرتب شوند. بنابراین، بعد از مکتوب کردن داده‌ها و با مطالعه مکرر و ثبت ایده‌های اولیه، تلاش شد چند کد معنادار در ذیل یک مضمون پایه قرار گیرد. در نهایت، شکل ادغام‌شده و نهایی مضامین پایه مستخرج از مصاحبه‌ها، که مبنای تحلیل در مرحله بعد است، در قالب جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. نمونه‌ای از مضامین پایه مستخرج از کدهای معنادار پیرامون مؤلفه‌های توانمندسازی زنان

ردیف	مضامین پایه	کدهای معنادار
۱	آگاهی از رسالت و اهمیت نقششان	آگاهی (کد ۲) آگاهی‌های فردی و اجتماعی (کد ۸) آگاه‌سازی زنان از رسالت و اهمیت نقششان (کد ۹ و ۳) آگاهی به حقوق خویش (کد ۱۸) حمایت حقوقی از زنان (کد ۱۹) حمایت اجتماعی (کد ۲ و ۱۹) درک جامعه از نقش زن (کد ۱۳) توانمندی اجتماعی (کد ۱۵) نقش جامعه و ملزومات آن (کد ۱۹) توجه به بعد اجتماعی (کد ۱۹) رفع تبعیض در جامعه (کد ۷) جایگاه اجتماعی زنان (کد ۱۹) حفظ حرمت دختران (کد ۱۳) احترام و شخصیت فائل شدن برای دختران (کد ۱۳) باورهای اعتقادی (کد ۸)
۲	توانمندی اجتماعی- فرهنگی	توجه به بعد معنوی زن شدن (کد ۹) ایمان و خدانشناسی (کد ۸، ۱۱ و ۱۲) درک لذت زن شدن (کد ۹)
۳	معنویت و باورهای اعتقادی	
۴	آمادگی ذهنی و نگرشی مثبت به	

زن شدن	آمادگی ذهنی و نگرش مثبت به بچه‌دار شدن (کد ۳ و ۲۱)	
۵	تربیت فرزند (توانمندی فرزندپروری)	تربیت فرزند (کد ۱، ۱۴، ۱۶) شرایط خانوادگی (کد ۱۹) رشد و پیشرفت فرزندان (کد ۵) کمک به رشد و تکامل خانواده (کد ۵) آموزش مهارت فرزندپروری (کد ۲۱) توانمندی فرزندپروری (کد ۲۱) عشق‌ورزیدن به خانواده (کد ۴)
۶	عشق‌ورزیدن به خانواده	عشق‌ورزیدن به خانواده (کد ۴)
۷	کسب مهارت‌های پیش از ازدواج	کسب مهارت‌ها پیش از ازدواج (کد ۹) توجه به کسب مهارت‌ها از دوران کودکی (کد ۹) تأمین امکانات (کد ۸)
۸	توانمندی حرفه‌ای	توانمندی حرفه‌ای و شغلی زن
۹	اعتمادبه‌نفس	اعتمادبه‌نفس (کد ۲ و ۳)
۱۰	کرامت و عزت نفس	کرامت و عزت نفس (کد ۳) افزایش عزت نفس (کد ۶) تأمین مالی زن (کد ۱ و ۱۲) رفاه (کد ۲)
۱۱	مدیریت اقتصادی	دسترسی به منابع (کد ۲) حمایت اقتصادی (کد ۲) مهارت مدیریت اقتصادی (کد ۸) نداشتن مشکلات مالی (کد ۱۲) برداشتن نقش اقتصادی از دوش زنان (کد ۱۴) تأمین اقتصادی و مالی زن از سوی همسر (کد ۱۴) توانمندی اقتصادی (کد ۱۷) استقلال مالی (کد ۳ و ۱۷) عدم فقر و تنگدستی (کد ۷) برقراری ارتباط (کد ۲)
۱۲	مهارت تعامل و ارتباط فردی و گروهی	مهارت تعامل و ارتباط فردی و گروهی (کد ۸) برقراری روابط اجتماعی (کد ۹) برقراری روابط اثربخش با خانواده (کد ۹) آموزش نحوه برقراری ارتباط با افراد (کد ۹) رفتار خوب (کد ۱۱) عدم خشونت (کد ۷)
۱۳	سلامت جسم	بهداشت جسم و سلامت روان (کد ۸) تغذیه خوب زن (کد ۹) سلامت جسم زن (کد ۹، ۱۴ و ۱۹) توانمندی جسمانی (کد ۱۵) حمایت پزشکی زنان (کد ۱۹) وضعیت جسمانی (کد ۷) ورزش (کد ۱۰)

در این بخش از پژوهش، براساس ارتباط معنایی و مفهومی بین مضامین پایه و با مطالعه و بررسی عمیق رابطه بین آن‌ها، مضامین سازمان‌دهنده شکل گرفت. درواقع، با در نظر گرفتن تعاریف هریک از مضمون‌ها، امکان خلاصه‌سازی و ادغام مضامین پایه و دستیابی به اجماع نظر بین اعضای کمیته پژوهشی در انتخاب مضامین پایه در ذیل هریک از مضامین سازمان‌دهنده به راحتی صورت گرفت. جدول ۳ مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر برگرفته از مضامین پایه براساس ارتباط معنایی و مفهومی بین متغیرها را نشان می‌دهد.

جدول ۳. شبکه مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر برگرفته از مضامین پایه توانمندسازی زنان

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده ۲	مضمون سازمان‌دهنده ۱	مضامین پایه
		شخصی	آگاهی زنان از رسالت و اهمیت نقششان توجه به یادگیری مادام‌العمر آگاهی از حقوق خود آگاهی از خود دانش روان‌شناختی آگاهی شغلی
	دانش		آینده‌نگری آگاهی و شناخت از تغییر و تحولات (ملی و بین‌الملل) آگاهی از حقوق شهروندی ورود به حوزه‌های دانشی مختلف
		محیطی	تسلط بر دانش‌های عمومی (دختران و زنان) تسلط بر دانش‌های تخصصی زنان کسب دانش اقتصادی کسب دانش فرهنگی کسب دانش اجتماعی آگاهی از قانون
توانمندسازی زنان			مسئولیت‌پذیری اجتماعی استقلال اجتماعی عشق‌ورزیدن به خود شکوفایی توانمندی‌ها
	نگرش	شخصی	آمادگی ذهنی و نگرشی مثبت به زن شدن داشتن هدف در زندگی فداکاری و از خودگذشتگی توانمندی عاطفی (هوش عاطفی) استقلال فکری معنویت و باورهای اعتقادی

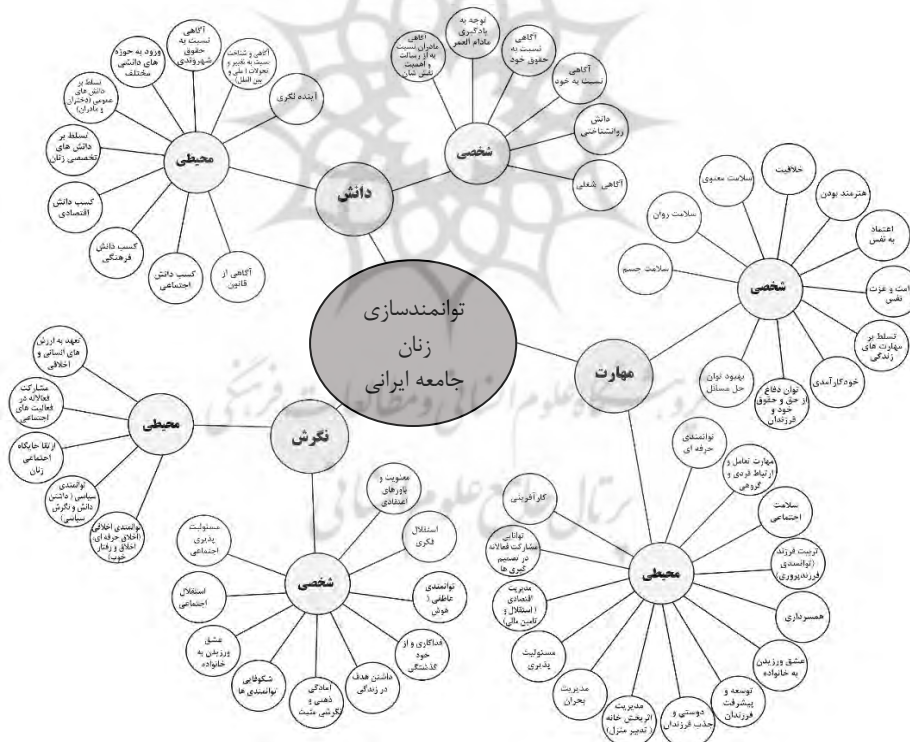
الگوی کاربردی توسعه توانمندسازی زنان... ۴۷۵

تعهد به ارزش‌های انسانی و اخلاقی مشارکت فعالانه در فعالیتهای اجتماعی ارتقای جایگاه اجتماعی زنان توانمندی سیاسی (داشتن دانش و نگرش سیاسی)	محیطی	
توانمندی اخلاقی (اخلاق حرفه‌ای، اخلاق و رفتار خوب) سلامت جسم سلامت روان سلامت معنوی خلاقیت هنرمندبودن اعتماد به نفس کرامت و عزت نفس تسلط بر مهارت‌های زندگی خودکارآمدی توان دفاع از حق و حقوق خود و فرزندان بهبود توان حل مسائل	شخصی	
توانمندی حرفه‌ای مهارت تعامل و ارتباط فردی و گروهی سلامت اجتماعی تربیت فرزند (توانمندی فرزندپروری) همسرداری عشق ورزیدن به خانواده مهارت‌های پیش از ازدواج توسعه و پیشرفت فرزندان دوستی و جذب فرزندان مدیریت اثربخش خانه (تدبیر منزل) مدیریت بحران مسئولیت‌پذیری مدیریت اقتصادی (استقلال و تأمین مالی) توانایی مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌ها کارآفرینی	مهارت	توانمندسازی زنان

شایان ذکر است که براساس نتایج به دست آمده، «شبکه مضامین توانمندسازی زنان جامعه ایرانی» که با به کارگیری نرم‌افزار Nvivo به دست آمده است، در قالب نمودار ۲ ترسیم شده است. مطابق با نمودار ۳ داده‌های برآمده از روش تحلیل مضمون و شکل‌گیری شبکه مضامین

نشان‌دهنده آن است که چارچوب اولیه توانمندسازی زنان در جامعه ایران یک مضمون فراگیر، ۳ مضمون سازمان‌دهنده و ۵۷ مضمون پایه دارد.

برای اعتبارسنجی این چارچوب از معیارهای اعتبارسنجی کیفی، مانند قابل قبول بودن (خودبازبینی محقق) و قابل اعتماد بودن (روش هدایت دقیق جریان مصاحبه و استفاده از مجری و متخصصان طرح برای ارزیابی و اجرای برنامه مصاحبه و همچنین به‌عنوان داور بیرونی)، استفاده شد. نتایج حاصل از همسوسازی نیز نشان داد که مضامین برآمده از روش تحلیل مضمون در این پژوهش از روایی لازم برخوردار است. پس از استخراج شبکه مضامین نهایی، در قسمت راهبرد، شبکه مضامین در قالب یک چارچوب تنظیم شد تا جهت اعتباریابی و سنجش سودمندی و قابلیت تحقق در بخش کمی استفاده شود. شایان ذکر است که این چارچوب شامل ۵۷ گویه است که ۶ سطح توانمندسازی دانش شخصی زنان (۶ گویه)، دانش محیطی زنان (۱۰ گویه)، نگرش شخصی زنان (۱۰ گویه)، نگرش محیطی زنان (۵ گویه)، مهارت شخصی زنان (۱۱ گویه) و مهارت محیطی زنان (۱۵ گویه) را دربرمی‌گیرد. نمره‌گذاری مقیاس به صورت طیف لیکرت از ۱ (بسیار کم) تا ۵ (بسیار زیاد) است.

نمودار ۲. شبکه مضامین توانمندسازی زنان جامعه ایرانی مستخرج از نرم‌افزار Nvivo

برای آزمون ساختار عاملی توانمندسازی زنان شایسته جامعه ایرانی از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول و دوم استفاده شد. در این روش، برای بررسی برازش مدل‌های عاملی از شاخص‌های نسبت مجذور کای به درجه آزادی، شاخص نرم‌شده برازندگی (NFI) و شاخص نرم‌نشده برازندگی (NNFI)، شاخص ریشه میانگین مجذورات تقریب (RMSEA) استفاده شد. ابتدا از طریق روش تحلیل عاملی تأییدی، برازش مدل توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایرانی روی نمونه مورد نظر بررسی شد. نتایج نشان داد که ساختار عاملی مفروض با داده‌ها برازش دارد. شایان ذکر است که برای آنکه مدل‌های تحلیل عاملی از برازش خوبی برخوردار باشند، باید نسبت مجذور خی دو به درجه آزادی کمتر از ۳، شاخص NFI و شاخص NNFI بالاتر از ۰/۹۰ و شاخص RMSEA کمتر از ۰/۱ باشد [۱۸]. به علاوه، ضرایب مسیر حاصل از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول و دوم حاکی از روایی این ابزار است. آزمون معناداری t نیز برای هر آیتم بالاتر از ۲ است که بیانگر اهمیت و وزن عاملی درخور توجه هر آیتم است. بنابراین، با توجه به نتایج تحلیل عاملی تأییدی، می‌توان گفت چارچوب توانمندسازی زنان شایسته از برازش خوبی برخوردار است. همچنین، شایان ذکر است که بار عاملی بین هریک از ملاک‌ها نیز از وضعیت مطلوبی برخوردار است.

چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران به چه میزان از سودمندی برخوردار است؟

میانگین توانمندسازی زنان جامعه ایرانی به صورت کل و هریک از ابعاد آن در همه سطوح بالاتر از میانگین نظری بوده است. بنابراین، براساس مقدار t به دست آمده (۱۷/۱۷) تفاوت بین این میانگین‌ها با میانگین نظری معنادار و در سطح ۰/۰۰۰۱ است.

جدول ۴. ارزیابی میزان سودمندی معیارهای توانمندسازی زنان در جامعه ایرانی (براساس میانگین نظری)

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	Df	میانگین نظری (Q ₂ =3)	T	Sig
دانش شخصی	۴/۴۶	۰/۳۵	۱۹	۳	۱۸/۳۷	۰/۰۰۰۱
دانش محیطی	۴/۶۹	۰/۹۵	۱۹	۳	۴/۴۸	۰/۰۰۰۱
نگرش شخصی	۴/۸۱	۰/۹۲	۱۹	۳	۶/۴۳	۰/۰۰۰۱
نگرش محیطی	۴/۴۰	۰/۴۵	۱۹	۳	۱۴/۲۳	۰/۰۰۰۱
مهارت شخصی	۴/۸۸	۰/۶۹	۱۹	۳	۷/۴۶	۰/۰۰۰۱
مهارت محیطی	۴/۶۹	۰/۲۹	۱۹	۳	۲۵/۳۲	۰/۰۰۰۱
توانمندسازی زنان به‌طور کلی	۴/۷۰	۰/۴۴	۱۹	۳	۱۷/۱۷	۰/۰۰۰۱

چارچوب کاربردی در توسعه توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایران به چه میزان از قابلیت تحقق برخوردار است؟

میانگین توانمندسازی زنان جامعه ایرانی به صورت کل و هریک از ابعاد آن در همه سطوح توانمندسازی بالاتر از میانگین نظری بوده است. براساس مقدار $t(1,332)$ به دست آمده، تفاوت بین این میانگین‌ها با میانگین نظری در سطح $0/0001$ معنادار است.

جدول ۵. ارزیابی میزان قابلیت تحقق معیارهای توانمندسازی زنان در جامعه ایرانی (براساس میانگین نظری)

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	Df	میانگین نظری ($Q_2=3$)	T	Sig
دانش	۴/۴۰	۰/۷۲	۱۹	۳	۹/۹۲	۰/۰۰۰۱
نگرش	۴/۶۸	۰/۹۱	۱۹	۳	۸/۲۵	۰/۰۰۰۱
مهارت	۴/۷۷	۰/۵۳	۱۹	۳	۱۴/۸۰	۰/۰۰۰۱
توانمندسازی زنان به‌طور کلی	۴/۶۱	۰/۴۸	۱۹	۳	۱۱/۳۲	۰/۰۰۰۱

نتیجه‌گیری

نتایج و یافته‌های حاصل از بخش کیفی این پژوهش نشان داد که چارچوب ذکر شده متشکل از سه سطح دانشی، نگرشی و مهارتی مبتنی بر دو بعد شخصی و محیطی است. هریک از سطوح یاد شده نیز از مؤلفه‌هایی تشکیل شده و یک کل به هم پیوسته ایجاد کرده است که با تأمل و تعمق بر آن‌ها شناخت بیشتر سطوح مورد نظر در ارتباط با توانمندسازی زنان فراهم می‌شود. منظور از توانمندی دانشی زنان، مجموعه اطلاعات آنان در زمینه‌های مختلف شخصی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی در ابعاد مختلف بومی، ملی و حتی بین‌الملل است. در این زمینه، سطح تحصیلات زنان و میزان آموزش‌های مرتبط با نقش آنان را می‌توان در نظر گرفت. براساس یافته‌های پژوهش حاضر، این نوع توانمندی دو بعد دانش شخصی و دانش محیطی دارد. در بعد شخصی، مجموعه دانش‌های عمومی و تخصصی مورد نیاز زنان در ابعاد مختلف زندگی خویش را می‌توان نام برد؛ به عبارتی کلیه علمی که آنان باید بدانند تا در مواقع ضروری در جهت رفاه حال خود بتوانند از آن استفاده کنند و بهره لازم را ببرند. همچنین، براساس یافته‌های پژوهشی در بعد محیطی، می‌توان به مجموعه‌ای از دانش‌های عمومی و تخصصی مورد نیاز در محیطی که زنان می‌توانند خدماتی دریافت کنند یا به ارائه خدماتی پردازند اشاره کرد. دانش در کلیه زمینه‌ها همچون دانش مورد نیاز در ابعاد خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و پزشکی (در سطح عمومی و رفع نیازهای ضروری و ساده) و غیره را که آنان بتوانند به رفع نیازهای محیط برحسب توانایی و پتانسیل خود پردازند شامل می‌شود. در این زمینه، پاندی و لی (۲۰۱۲)، فلاح حقیقی (۱۳۹۴) و داس (۲۰۱۰) به نقش مهم دانش زنان در رشد و توسعه خود و جامعه پرداخته‌اند و آن را جزء لاینفک از عناصر توانمندسازی آنان می‌دانند [۸؛ ۲۶؛ ۴۰].

توانمندی نگرشی بعد دیگری که در این پژوهش مورد توجه و تأکید است و به معنای پیش‌بینی و هدایت اعمال یا رفتارهای آینده از سوی زنان است. به عبارتی، نگرش تمایلات یادگرفتنی قبلی براساس مواجهه مثبت یا منفی با موضوع مشخص، وضعیت، نهاد یا فردی معین است [۱۹]. برخی صاحب‌نظران نگرش را احساس مطبوع یا نامطبوع از یک موضوع تعریف کرده‌اند [۴۱]. این مفهوم سه مؤلفه شناخت باورها و اعتقادات افراد، عاطفه به معنای همراهی یک احساس خاص با باور موضوع و همچنین رفتار به‌عنوان آمادگی عمل‌نمودن به شیوه‌ای خاص بر مبنای شناخت و عاطفه از موضوع نگرش در نظر گرفته می‌شود که تا اندازه زیادی در سطح رفتاری نمودهای خود را در تعامل با افراد مختلف با پدیده‌های مختلف بر جای می‌گذارد [۴۶]. نگرش‌ها اغلب تعیین‌کننده شیوه برخورد افراد با اشیا یا موضوع‌های مختلف‌اند. در این پژوهش، منظور از توانمندی نگرشی زنان عبارت است از مجموعه‌ای از باورها، افکار و احساسات زنان در ابعاد گوناگون که وی را پیشاپیش آماده کند به دیگران و حتی محیط پیرامون خود به شیوه مثبت یا منفی بنگرد. براساس یافته‌های پژوهش حاضر، این نوع توانمندی نیز دو بعد شخصی و محیطی دارد. بعد شخصی مجموعه‌ای از باورها، افکار و احساساتی را که زن به خود دارد یا به خود نسبت می‌دهد و براساس آن از محیط اطراف خود نیز انتظاراتی دارد که باید تحقق یابد شامل می‌شود. در بعد محیطی، مجموعه‌ای از باورها، افکار و احساساتی که شخص را پیشاپیش آماده می‌کند تا به دیگران، اشیا و گروه‌های مختلف به شیوه مثبت یا منفی بنگرد و عمل کند. به عبارتی، مجموعه باورهای فرد به محیط اطراف خود را که به صورت‌های مختلفی شکل گرفته است نگرش در بعد محیطی گویند.

توانمندی مهارتی قابلیت است که فرد با اطمینان معین و صرف حداقل انرژی یا زمان کاری در ارتباط با نیازها در ابعاد مختلف می‌تواند تحقق یابد. به عبارتی، اصطلاح مهارت به توانایی‌هایی اشاره دارد که الزاماً ذاتی نیستند، اما قابل پرورش‌اند؛ به‌خصوص در نحوه انجام‌دادن وظیفه فرد و نه در توانایی‌های بالقوه او انعکاس می‌یابند. بنابراین، ضابطه اصلی مهارت اقدام مؤثر در شرایط متغیر است [۱۷]. به‌طور کلی، برای اینکه مهارت‌ها به هدف‌های تعیین‌شده خود برسند، تحقق موارد ذیل ضروری است: بیشینه اطمینان به اجرای مهارت، به‌کاربردن حداقل انرژی فیزیکی و روانی برای اجرا و اجرای آن عمل در حداقل زمان. براساس یافته‌های پژوهش حاضر، این نوع توانمندی نیز دو بعد شخصی و محیطی دارد. بعد شخصی، توانایی انجام‌دادن رفتار سازگارانه و مثبت به گونه‌ای که فرد بتواند با چالش‌ها و ضروریات زندگی خود به صورت روزمره کنار بیاید. به عبارتی، مجموعه‌ای از قابلیت‌ها و توانمندی‌ها که زن جهت رفع نیازهای خود از آن‌ها استفاده می‌کند. در بعد محیطی، توانایی انجام‌دادن رفتار سازگارانه و مثبت به گونه‌ای که فرد بتواند با چالش‌ها و ضروریات زندگی روزمره در محیط اجتماعی کنار بیاید. به عبارتی، مجموعه قابلیت‌های فرد در جهت ارائه خدماتی به محیط به گونه‌ای عملی و در جهت توسعه فرایندها. برخی محققان نیز به اهمیت توانمندسازی مهارتی زنان در پژوهش‌های خود پرداخته‌اند. در این میان، یافته‌های قلی‌پور و رحیمیان (۱۳۸۸)؛ کیانی قلعه‌سرد و ارسلان‌بد (۱۳۹۲)؛ فیترمن (۲۰۰۸)؛ نوابخش و همکاران (۱۳۹۳)؛ شارما و همکاران

زنان امروزی باید دانش و آگاهی لازم از حقوق خود و حقوق فرزندانیشان را داشته باشند تا براساس دانش‌های موجود نگرشی مطلوب در آن‌ها شکل گیرد و در نهایت کسب دو بعد دانش و نگرش انگیزه لازم در آنان به وجود آید و زمینه‌ای شود تا آنان عملکرد مناسبی به خود و فرزندانیشان به نمایش گذارند. براساس آنچه ذکر شد و با تأکید بر یافته‌های پژوهش مبنی بر آموزش زنان در ابعاد مختلف دانشی، نگرشی و مهارتی، حاصل این پژوهش پیشنهاد اجرای دوره‌های توانمندسازی زنان شایسته در جامعه ایرانی با فرهنگ ایرانی است که دربردارنده اهدافی به شرح ذیل است:

- ارتقای سطح آگاهی (دانش) و افزایش معلومات زنان و خانواده‌هایشان؛
- توان‌افزایی زنان در شهرستان‌های مختلف متناسب با وضعیت بومی منطقه؛
- مدیریت بحران زمان مواجه‌شدن در برابر مشکلات و چالش‌های زندگی؛
- آگاهی از نقش و حقوق زنان در حفظ و مدیریت نهاد خانواده و تربیت نسل آینده؛
- ایجاد اعتمادبه‌نفس در زنان؛
- آشنایی با حقوق فردی و اجتماعی آنان؛
- شناخت و شکوفاسازی توانمندی‌های اقتصادی زنان؛
- ارتقای سطح بینشی، دانشی و مهارتی زنان در جهت توسعه توان مدیریتی آنان در جامعه؛
- توسعه توان ارتباطات و مناسبات اقتصادی، اجتماعی و ارتقای نقش و سهم زنان در مناسبات اقتصادی و فضای کسب‌وکار؛
- حساس‌سازی و ارتقای آگاهی‌های بانوان در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... متناسب با وضعیت کنونی جوامع؛
- هدایت و ایجاد انگیزه در زنان؛
- مدیریت رفتار و بلوغ احساسی؛
- مراقبت و حفظ سلامت خود و خانواده.

منابع

- [۱] قرآن کریم.
- [۲] به‌پژوه، احمد (۱۳۹۵). «نقش‌های زن»، همایش ملی جایگاه و نقش زن، انتشارات بین‌المللی نوید شیراز، تابستان.
- [۳] تاج‌الدین، م؛ رحمتی‌والا، ل (۱۳۹۳). «رسانه ملی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار (مورد مطالعه: زنان سرپرست خانوار منطقه ۱۸ تهران)»، *مطالعات راهبردی زنان* (کتاب زنان)، دوره ۱۷، ش ۶۵، ص ۱۱۹-۱۶۱.
- [۴] حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، آل‌البیت، ۱۴۱۴ق

- [۵] خراسانی، ا (۱۳۸۶). *تشریح عناصر و الزامات مدیریت فرایند آموزش: استاندارد بین‌المللی IWA2-2004*. تهران: مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.
- [۶] شیدایی آشتیانی، کاظم (۱۳۸۸). «تأثیر توانمندسازی بر توسعه اجتماعی»، اداره کل برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات، گروه برنامه‌ریزی.
- [۷] شکوری، علی؛ رفعت‌جا، مریم؛ جعفری، معصومه (۱۳۸۶). «مؤلفه‌های توانمندسازی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آن‌ها»، نشریه پژوهش زنان، س ۵، ش ۱۱، ص ۱-۲۶.
- [۸] فلاح‌حقیقی، نگین (۱۳۹۴). «میکروکارآفرینی و توانمندسازی زنان روستایی: چالش‌های پیش‌رو»، نشریه کارآفرینی در کشاورزی، ج ۲، ش ۱، ص ۱۲۵-۱۴۵.
- [۹] قلی‌پور، آرین؛ رحیمیان، اشرف (۱۳۸۸). «رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار»، *رفاه اجتماعی*، دوره ۱۱، ش ۴۰، ص ۲۹-۶۲.
- [۱۰] کرسول، جان (۱۳۹۱). *طرح پژوهش: رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی*، ترجمه حسن دانایی‌فرد و علی صالحی، تهران: مهربان نشر.
- [۱۱] کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، الکافی، تحقیق علی‌اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ش ۵، ص ۵۳۷.
- [۱۲] کرمانی، مهدی؛ مظلوم‌خراسانی، محمد؛ بهروان، حسین؛ نوغانی، محسن (۱۳۹۲). «عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار مورد مطالعه: زنان شاغل در مراکز کوثر شهرداری تهران در سال ۱۳۹۱»، *جامعه‌شناسی ایران*، س ۱۴، ش ۳، ص ۱۴۸-۱۱۶.
- [۱۳] کیانی قلعه‌سرد، سروش؛ ارسلان‌بد، محمدرضا (۱۳۹۲). «توانمندسازی اقتصادی زنان با نگاهی به تجربه ژاپن»، *همایش ملی زن و توسعه پایدار روستایی*، مشهد.
- [۱۴] محمدپور، ا؛ صادقی، ر؛ رضایی، م (۱۳۸۹). «روش‌های تحقیق ترکیبی به‌عنوان سومین جنبش روش‌شناختی: مبانی نظری و اصول عملی»، *جامعه‌شناسی کاربردی (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)*، دوره ۲۱، ش ۲ (پیاپی ۳۸)، ص ۷۷-۱۰۰.
- [۱۵] مجلسی، محمد (۱۳۶۱). *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء، ج ۱۰۰ و ۱۰۳.
- [۱۶] متقی هندی، علی بن حسام‌الدین، *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*، بیروت، مؤسسه الرساله، ج ۱۶، ص ۳۷۱.
- [۱۷] نوابخش، مهرداد؛ ازکیا، مصطفی؛ وثوقی، منصور؛ سادات‌مشیر، زهرا (۱۳۹۴). «ارزیابی عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی (مطالعه موردی: زنان آسیب‌پذیر در شهر تهران)»، *اقتصاد و مدیریت شهری*، دوره ۳، ش ۱۲، ص ۱-۲۰.
- [۱۸] هومن، حیدرعلی (۱۳۹۵). *شناخت روش علمی در علوم رفتاری*، تهران: سمت.
- [19] Aiken, L. R. & Marnat, G. (2005). "Psychological Testing and Assessment. 12 The Edition" Allyn & Bacon, *1cn Mathematics Nxiety, Personality and Individual Difference*. 40: PP 325-1335.
- [20] Alsop, R., & Heinsohn, N. (2005). *Measuring empowerment in practice: Structuring analysis and framing indicators*. The World Bank publications.
- [21] Alvarez, M. L. (2013). *From Unheard Screams to Powerful Voices: A Case Study of Women's Political Empowerment in the Philippines*. In 12th National

- Convention on Statistics (NCS) EDSA, Mandaluyong City (PP 1-2).
- [22] Attride-Stirling, J. (2001). "Thematic networks: an analytic tool for qualitative research", *Qualitative research*, 1(3), PP 385-405.
- [23] Brown, S. S., & Clarke, I. C. (2006). "A review of lubrication conditions for wear simulation in artificial hip replacements. *Tribology transactions*, 49(1), PP 72-78.
- [24] Creswell, J. W. (2007). Five qualitative approaches to inquiry. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*, 2, PP 53-80.
- [25] Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2006). "Understanding mixed methods research", *Designing and conducting mixed methods research*, PP 1-19.
- [26] Misra, R. N. (Ed.). (2010). *Women education and development*. Discovery Publishing House.
- [27] Fetterman, D. M. (2008). "Emic,etic distinction", *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*, 1, P 249.
- [28] Flann, DK., Oldham, L. (2007). *Women's economic activities in research findings on women's participation in micro enterprise, and the Formal Sector*, A project report submitted to the office of Women in Development, Bureau for Global Programmes, Field Support and Research, U.S. Agency for International Development.
- [29] Gollub, E. L. (2000). "The female condom: tool for women's empowerment", *American Journal of Public Health*, 90(9), 1377.
- [30] Grown, C., Gupta, G. R., & Pande, R. (2005). "Taking action to improve women's health through gender equality and women's empowerment", *The Lancet*, 365(9458), PP 541-543.
- [31] Handy, F., & Kassam, M. (2004). "Women's empowerment in rural India" *Paper presented as the ISTR conference*. Toronto Canada, July.
- [32] Islam, N., Ahmed, E., Chew, J., & D'Netto, B. (2012). "Determinants of empowerment of rural women in Bangladesh", *World Journal of Management*, 4(2).
- [33] Kabeer, N (2001) "Reflections on the Measurement of Women's Empowerment." In: *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. Stockholm: SIDA: *Swedish International Development Cooperation Agency*.
- [34] Kumar, H. (2005). *Women's empowerment, issues, challenges, and strategies: a source book*. Daya Books.
- [35] Laverack, G. (2006). "Improving health outcomes through community empowerment: a review of the literature", *Journal of Health, Population and Nutrition*, PP 113-120.
- [36] Malhotra, A (2009). *Innovation for Women's Empowerment and Gender Equality*. *International Center for Research on Women (ICRW)*. North Washington, D.C.
- [37] Malhotra, A., & Schuler, S. R. (2005). "Women's empowerment as a variable in international development", *Measuring empowerment: Cross-disciplinary perspectives*, 1(1), PP 71-88.
- [38] Mehra, R. (2007). "Global public health problem of sudden cardiac death", *Journal of electrocardiology*, 40(6), PP 118-122.
- [39] Moonzwe Davis, L., Schensul, S. L., Schensul, J. J., Verma, R. K., Nastasi, B. K., & Singh, R. (2014). "Women's empowerment and its differential impact on health in low-income communities in Mumbai, India", *Global public health*, 9(5), PP 481-494.

- [40] Pandey, S., & Lee, H. N. (2012). "Determinants of child immunization in Nepal: The role of women's empowerment" *Health Education Journal*, 71(6), PP 642-653.
- [41] Papanastasiou, C. (2000). "Effects of Attitudes and Beliefs on Mathematics Achievement", *Studies in educational evaluation*, 26(1), PP 27-42.
- [42] Shettar, D. R. M. (2015). *A Study on Issues and Challenges of Women Empowerment in India*. IOSR Journal of Business and Management (IOSRJBM), 17(4).
- [43] Sharma, A. (2012). "Aggressive Behavior in University Students: The Role of Family Environment", *Advances in Asian Social Science*, 3, PP 622-628.
- [44] Suwana, F. (2017). *Empowering Indonesian women through building digital media literacy*. Kasetsart Journal of Social Sciences.
- [45] Sundström, A., Paxton, P., Wang, Y. T., & Lindberg, S. I. (2017). "Women's Political Empowerment: A New Global Index", 1900-2012. *World Development*, 94, PP 321-335.
- [46] Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Cears, D. O. (2000). *Social psychology*. Tenth edition. NJ: Prantice-Hall Inc.
- [47] World Bank (2012). *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank.

